

Anna Turczyn

 <https://orcid.org/0000-0003-1611-5139>

Uniwersytet Jagielloński
Kraków, Polska

Język i psychoanaliza

Language and Psychoanalysis

Abstract: This article examines the intersection of psychoanalytic theory and the language and interpretation of texts, with a focus on their impact on understanding human existence. The subject was undertaken to demonstrate how different interpretative approaches affect the understanding of the psychoanalytic process and its application in literary studies. The first, considered traditional, postulates the interpretation of the text as a hermeneutic method for generating meaning. The exegesis of the symbols contained in the text enables the discovery of meanings not directly revealed. In a more developed approach, hermeneutic exegesis is replaced by interpretation based on the translation process. The translator-interpreter, using the metaphorical surplus of language, elaborates a new text. This approach brings out the semantic aspect of the psychoanalytic process. The second approach aligns with the structuralist and poststructuralist model, focusing on the linguistic sign as the central point of analysis. The adoption of the key role of the element structuring the text leads to the transformation of psychoanalytic interpretation into a method of linguistic analysis. In this case, the semiotic dimension of psychoanalysis determines the literal determinants of the text. The article is theoretical in nature and is based on the juxtaposition of these two approaches, illustrating the transition from Freud's psychoanalysis to Lacan's psychoanalysis. The text indicates the consequence of this change in the field of Polish literary studies.

Keywords: psychoanalysis, language, hermeneutics, interpretation

Abstrakt: Artykuł porusza zagadnienie teorii psychoanalitycznej w kontekście języka i interpretacji tekstu, koncentrując się na jej wpływie na rozumienie ludzkiej egzystencji. Tematyka została podjęta w celu ukazania, jak różne podejścia interpretacyjne oddziałują na rozumienie procesu psychoanalizy i jego zastosowanie w badaniach literackich. Pierwsze, przyjęte za tradycyjne, postuluje interpretację tekstu jako hermeneutyczną metodę sensotwórczą. Wykładnia zawartych w tekście symboli umożliwia odkrywanie nieujawnionych wprost znaczeń. W bardziej rozbudowanym ujęciu zastąpiono hermeneutyczną wykładnię interpretacją bazującą na procesie translacji. Tłumacz-interpreter, wykorzystując metaforyczną nadwyżkę języka, wypracowuje nowy tekst. Ujęcie to wydobywa semantyczny aspekt procesu psychoanalitycznego. Drugie podejście wpisuje się w model strukturalistyczny i poststrukturalistyczny, traktując znak językowy jako centralny punkt analizy. Przyjęcie kluczowej roli elementu strukturyzującego tekst prowadzi do przekształcenia interpretacji psychoanalitycznej w metodę analizy językowej. W tym przypadku semiotyczny wymiar psychoanalizy wyznacza literalne determinanty tekstu. Artykuł ma charakter teoretyczny i opiera się na zestawieniu tych dwóch ujęć, ilustrując jednocześnie przejście od psychoanalizy Freuda do psychoanalizy Lacana. W tekście wskazano konsekwencje tej zmiany w obszarze polskiego literaturoznawstwa.

Słowa kluczowe: psychoanaliza, język, hermeneutyka, interpretacja

Największym dokonaniem Sigmunda Freuda nie było odkrycie nieświadomego, ale rozpoznanie fundamentalnie językowego charakteru ludzkiego istnienia. Według Pawła Dybla rodowodu psychoanalizy nie da się rozpatrywać w odniesieniu do tego, co naturalistyczne ani tym bardziej instynktowne. To właśnie język, a ściślej biorąc, jego systematyzujące ujęcie, „prekursorskie wobec tradycji strukturalistycznej” (Dybel, 2009: 13), wprowadza do psychoanalizy różnicę jakościową wyodrębniającą ją z XIX-wiecznego scjentyzmu. I dlatego wbrew swojemu genetyczno-historycznemu przyporządkowaniu (Dybel, 2009: 339) psychoanaliza zaliczana jest do nurtów i poglądów XX-wiecznych. Najważniejszym przedstawicielem takiego podejścia był Paul Ricœur, który relację psychoanalizy i języka przedstawił w sposób kompleksowy (Ricœur, 2008). Skoro psychoanaliza nie zajmuje się badaniem biologicznego podłoża popędów, ale uwzględnia wyłącznie skutki ich działania w ramach struktur mowy (Dybel, 2009: 15), to jednocześnie daje do zrozumienia, że nie istnieje żaden bezpośredni wgląd w psychikę człowieka. Wszystkie zjawiska tej natury poznaje się i bada w językowym zapośredniczeniu (Dybel, 2009: 15). W ten sposób ujęty status języka przyczynił się do powiązania teorii psychoanalitycznej z hermeneutyką. Ricœur definiował tę korelację w oparciu o model tradycyjny, utrzymujący semilogiczno-semantyczny rozdział XX-wiecznej hermeneutyki. Psychoanaliza freudowska za pośrednictwem języka umożliwia artykułowanie symboli dających się czytać dosłownie (*sensus literalis*) i metaforycznie (*sensus spiritualis*) (Dybel, 2012: 191). W tym pierwszym przypadku należy zachować zgodność semiotyczną i podporządkować się „terrorowi znaku” (Foucault, 1988: 260). W tym drugim interpretacja odrywa się od utrwalonego tekstu i obejmuje szerszy krąg desygnatów – ową „nadwyżkę” znaczenia (Dybel, 2012: 192), na którą wskazuje znak, chociaż nie wyraża jej wprost.

Tę wyznaczoną w oparciu o język relację między psychoanalizą a hermeneutyką podważył Michel Foucault. Przede wszystkim teoria Freuda nie tyle utrzymuje związek z językiem, ile raczej stale podejrzewa, że „język nie mówi dokładnie tego, co mówi”, a poprzez odniesienie do chorób i zaburzeń psychicznych szuka języka „istniejącego gdzie indziej

niż w języku” (Foucault, 1988: 253–254). Nowym obszarem badawczym dla psychoanalizy nie będzie więc już system artykulacji językowych w znaczeniu symboli, jak u Ricœura, ale gesty, choroby, szaleństwo i „cała ta wrzawa wokół nas” (Foucault, 1988: 254). Dlatego języka w psychoanalizie nie można sprowadzać do języka w komunikacji. Foucault zaostrza swój pogląd do tego stopnia, że stawia nieprzekraczalną granicę między semiotyką – wierzącą w „absolutne istnienie znaku” – a nowoczesną hermeneutyką, która wyrzeka się znaku, a więc „rozwija się na własnym podłożu”, w strefie „szaleństwa i czystego języka” (Foucault, 1988: 260–261)¹.

Większość badaczy jednak zgodnie uznaje możliwości przyjęcia wieloznacznej komunikacji językowej w psychoanalizie, czego dowodem są literaturoznawcze poszukiwania w tym zakresie². W ten sposób psychoanaliza stała się niejako „teorią procesu twórczego” i właśnie poprzez związki z językiem zwykło się uznawać tekst literacki za „symboliczną reprezentację nerwicy” (Markowski, 2006: 49, 53). Freud w *Objaśnianiu marzeń sennych* zaproponował model interpretacji zjawisk psychicznych oparty na pracy tłumacza-interpretatora³ (Freud, 1996: 243). Treść jawną, czyli komunikat marzenia sennego, należy rozwiązać jak „rebus”, zastępując „każdy obraz jakąś sylabą lub słowem” (Freud, 1996: 243). Praca analityczna przypomina więc porównywanie oryginału tekstu z jego przekładem – z tą różnicą, że treść jawna jest przekładem oryginalnie utajonej myśli snu. Tłumacz-interpretator wnikliwie poznaje język marzenia sennego, a pomagają mu w tym środki retoryczne, takie jak kondensacja (metafora) i przesunięcie (metonimia). W tym ujęciu

¹ Foucault zachował krytyczny i w gruncie rzeczy negatywny stosunek do psychoanalizy, co można tłumaczyć – tak rozumie to Didier Eribon – jego sprzeciwem wobec „patologizacji”, czyli „poskromienia” szaleństwa (Eribon, 2019: 203).

² Jedną z pierwszych prac dostępnych w języku polskim jest antologia tekstów *Psychoanaliza i literatura* zredagowana przez Pawła Dybla i Michała Głowińskiego. Jest warta uwagi dlatego, że prezentuje szeroką panoramę historyczno-krytyczną oraz syntetyczne omówienie tytułowego zagadnienia (Dybel, Głowiński, red., 2001: 5–27).

³ Fr. słowo *interpréteur* oznacza zarówno tłumacza, jak i interpretatora.

język nie prowadzi do symbolu, lecz do miejsca, „w którym dotyka on tego, co nieznane” (Freud, 1996: 443). Artykulacja języka i psychoanalizy zaczyna się więc od koncepcji niewyraźnego „pępka snu” (Freud, 1996: 443), i to właśnie język – nie gest, jak chciał Foucault, i nie symbol, jak proponował Ricœur – rozumiany jako system semiotyczny, miał być warunkiem umożliwiającym dotarcie w interpretacji do tego miejsca i jednocześnie sposobem na jego semantyczne opracowanie⁴. „Pępek jako punkt oporu uruchamia pracę tekstu, napędza także proces permanentnej translacji cytowanych i parafrazowanych w dziele dyskursów” (Mościcki, 2022: 384). Psychoanaliza nie może więc zrezygnować z języka, skoro posługuje się tłumaczeniem i interpretacją.

Ale to nie wszystko. W obrębie psychoanalizy utwierdziło się dążenie do uprzywilejowania semiotyki względem semantyki. Jacques Derrida na przykładzie teorii Jacques’a Lacana pokazuje, w jaki sposób nastąpiła strukturalizacja psychoanalizy (Derrida, 1980). Przede wszystkim przyjęcie języka jako wzorca obrazującego nieświadome⁵ stanowiło alternatywę dla nieskończonej hermeneutycznej translacji. Postawienie w punkcie wyjścia litery (fr. *lettre*, ang. *letter*)⁶, wędrującej po strukturze nieświadomego, po „zaplanowanej marszrucie, szlaku, z którego nie można i nie sposób zboczyć” (Momro, 2014: 255), zdeterminowało pozycję psychoanalitycznego podmiotu. Pojawia się on zawsze jako element strukturalny w miejscu, do którego odsyła go litera, owo znaczące pozbawione znaczonego (Momro, 2014: 257). Językowa struktura nieświadomego nie musi być modelem zamkniętym, ponieważ wszystkie składniki krążą w jej obrębie w określony z góry, choć nieznany (nieświadomy) sposób. Agata Bielik-Robson nazywa to

⁴ Klasyczny przykład takiego działania prezentuje Freudowska analiza marzenia sennego, w którym pojawia się słowo *Autodidasker* (Freud, 1996: 260–263).

⁵ Fr. „l’inconscient est structuré comme un langage”, dosł.: „nieświadome jest ustrukturyzowane jako jakaś mowa” (Lacan, 1975: 46).

⁶ Dwuznaczność angielskiego słowa *letter*, analogiczną w przypadku francuskiego *lettre* (pol. ‘list’, ‘litera’), Lacan wykorzystał do zaprezentowania analizy strukturalistycznej opowiadania Edgara Allana Poeego *Skradziony list* (Lacan, 1966: 11–61).

emancypacją „pod egidą Tanatosa” (Bielik-Robson, 2012: 295) i krytycznie ocenia strukturalistyczną konwersję psychoanalizy Lacana. W ściśle językowym podejściu człowiek staje się martwym, bo przypisanym do litery-znaczącego podmiotem (*parlêtre*) pozbawionym wszelkiej energii życiowej (libido). Ta semiotycznie zradykalizowana wersja psychoanalizy stała się zaprzeczeniem i zaprzepaszczaniem semantyczno-semiotycznego dziedzictwa teorii Freuda (Bielik-Robson, 2008: 137-138).

Psychoanaliza od samego początku konfrontuje się z opozycją *logos* i *bios* (Lang, 2005: 331) lub logosu i popędu (Dybel, 2009: 10). W zależności od podejścia można to rozumieć jako posługiwanie się językiem w roli narzędzia do interpretacji tego, co samo pozostaje nieme, albo literalnie jako ustrukturyzowanie tego, co nieświadome na wzór mowy. Oba przypadki jednak potwierdzają, że ludzka egzystencja zaczyna się od wejścia człowieka w język.

Literatura

- Bielik-Robson A., 2008, *Ani Lacan, ani Žižek – wołanie o innego Freuda*, w: *Lacan, Žižek – rewolucja pod spodem*, red. P. Czapliński, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań, s. 137-150.
- Bielik-Robson A., 2012, *Erros. Mesjański witalizm i filozofia*, Universitas, Kraków.
- Derrida J., 1980, *La carte postale. De Socrate à Freud et au delà*, Flammarion, Paris.
- Dybel P., 2009, *Okruchy psychoanalizy. Teoria Freuda między hermeneutyką i post-strukturalizmem*, Universitas, Kraków.
- Dybel P., 2012, *Oblicza hermeneutyki*, Universitas, Kraków.
- Dybel P., Głowiński M., red., 2001, *Psychoanaliza i literatura, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk.
- Eribon D., 2019, *Powrót do Reims*, przeł. M. Ochab, Karakter, Kraków [e-book].
- Foucault M., 1988, *Nietzsche, Freud, Marks*, przeł. K. Matuszewski, „Literatura na Świecie”, nr 6, s. 252-261.
- Freud S., 1996, *Objaśnianie marzeń sennych*, przeł. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa.

Lacan J., 1966, *Le séminaire sur „La lettre volée”*, w: J. Lacan, *Écrits*, Seuil, Paris, s. 11–61.
Lacan J., 1975, *Encore. Le séminaire livre XX, 1972–1973*, texte établi par J.A. Miller, Seuil, Paris.

Lang H., 2005, *Język i nieświadomość. Podstawy teorii psychoanalitycznej Jacques'a Lacana*, przeł. P. Piszczatowski, wstęp P. Dybel, słowo/obraz terytoria, Gdańsk.

Markowski M.P., 2006, *Psychoanaliza*, w: A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Znak, Kraków, s. 45–78.

Momro J., 2014, *Widmologię nowoczesności. Genezy*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa [e-book].

Mościcki P., 2022, *Wyższa aktualność. Studia o współczesności Dantego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Ricœur P., 2008, *O interpretacji. Esej o Freudzie*, przeł. M. Falski, Wydawnictwo KR, Warszawa.

ANNA TURCZYN – PhD, Faculty of Polish Studies, Jagiellonian University, Kraków, Poland / dr, Wydział Polonistyki, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska.

Literary scholar, translator. Published in collective volumes and journals (e.g., „Teksty Drugie”). Translated books by Marc Augé, Roland Barthes, Pascale Casanova, Maurice Godelier, Julia Kristeva, and Paul Ricœur. Regular collaborator with the Kraków Circle of Psychoanalysis of the New Lacanian School, member of the RUE (Réseau Universitaire Européen de Psychanalyse). Author of the book *Lacan: projekt lektury* [Lacan: A Reading Project] (Kraków 2023). She teaches courses on psychoanalysis (psychoanalysis: critique of the subject), feminist theories, and contemporary literature.

Literaturoznawczyni, tłumaczka. Publikowała w tomach zbiorowych i na łamach czasopism (m.in. „Tekstów Drugich”). Tłumaczyła książki Marca Augé, Rolanda Barthes'a, Pascale Casanovy, Maurice'a Godeliera, Julii Kristevej, Paula Ricœura. Stała współpracowniczką Krakowskiego Koła Psychoanalizy Nowej Szkoły Lacanowskiej, członkini RUE (Réseau Universitaire Européen de Psychanalyse). Autorka książki *Lacan: projekt lektury* (Kraków 2023). Prowadzi zajęcia z psychoanalizy (psychoanaliza: krytyka podmiotu), teorii feministycznych oraz literatury najnowszej.

E-mail: anna.turczyn@uj.edu.pl